

РОЗДІЛ 9 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.082 «Перший вінок».09(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.1.40>

ТИПОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ ПРОЗОВИХ ТА ЛІРИЧНИХ ТВОРІВ ІЗ АЛЬМАНАХУ «ПЕРШИЙ ВІНОК» НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ ТА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ (1887)

TYOLOGY OF FEMALE IMAGES IN PROSE AND LYRICAL WORKS FROM THE ALMANAC “PERSHYV VINOK” (“THE FIRST WREATH”) BY NATALIA KOBRYNSKA AND OLENA PCHILKA (1887)

Біловус Л.І.,
orcid.org/0000-0003-4882-4511
доктор історичних наук,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету

Павлішена Л.В.,
orcid.org/0000-0003-1807-588X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Швець Т.В.,
orcid.org/0000-0003-3798-6670
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Стаття присвячена впорядкуванню типології жіночих образів прозових та ліричних творів із альманаху «Перший вінок» Наталії Кобринської та Олени Пчілки. Дане видання прикметне тим, що об'єднало навколо важливих проблем жіночого буття в Україні авторок з географічно і політично розрізненої української інтелігенції. Проза та лірика в альманасі «Перший вінок» відкриває перед читачем широку та різноманітну галерею жіночих образів. Актуальність статті зумовлена потребою визначення й переосмислення еволюції та з'ясування соціальної актуальності цих образів, зміною культурного і літературного контексту, зокрема, формуванням нових типажів в українській літературі кінця XIX століття.

Відповідно до ідейно-тематичної та проблемної основи твору для класифікації обрано літературно-мистецький підхід, який дає можливість повного відтворення системи різних типів жіночих образів альманаху. Це жінки, які презентують у художніх текстах тип берегині, Мадонни, фатальної жінки, жінки-бунтарки, жінки-драматичної героїні. Традицію цих образів ми бачимо в багатьох творах класичної української літератури.

Образ жінки-берегині в українській літературі – традиційний архетип. Здебільшого це жінки, які постають у ролі люблячої дружини й матері, відстоюють усталені закони взаємин між чоловіком та жінкою, визнають патріархальний тип свідомості. Характерними рисами жінки-Мадонни є чистота і моральна досконалість (невинність, безгрішність), здатність піклуватися за інших, готовність жертвувати собою заради загального добра, безкорисливість, смиренність, терпіння. Жінки-драматичні героїні часто приносять себе в жертву добровільно (заради любові, дітей, ідеї), саме тому, їхня доля завершується трагічно. Жінка-бунтарка здатна до самопожертви, тому її доля також часто трагічна. Така жінка прагне розвитку, має доволі широкий світогляд, високий рівень свідомості. Образ фатальної жінки прикметний впізнаваністю і символічністю рис. Це особи з привабливою зовнішністю, які володіють певним магнетизмом, особливим шармом, є непередбачуваними, діють самостійно, виходять за межі традиційних уявлень про образ матері, дружини, коханої.

Таким чином, твори з альманаху спонукають до розширення образного поля української літератури, до еволюції уявлень про жінку – від традиційної берегині до активної діячки та творця власної долі.

Ключові слова: альманах «Перший вінок», типологія, жінка-берегиня, жінка-Мадонна, жінка-драматична героїня, жінка-бунтарка, фатальна жінка, еволюція, традиція.

This article deals with the classification of the typology of female images in prose and lyrical works from the almanac «Pershyv Vinok» («The First Wreath») by Natalia Kobrynska and Olena Pchilka. This publication is notable for bringing together authors from the geographically and politically dispersed Ukrainian intelligentsia around important issues

of women's existence in Ukraine. Prose and lyrics in the almanac «Pershyi Vinok» («The First Wreath») open up to the reader a wide and diverse gallery of female images. The relevance of the article is caused by a need for defining and rethinking the evolution and clarifying the social relevance of these images, by changing the cultural and literary context, in particular, by the formation of new types in Ukrainian literature of the late 19th century.

In accordance with the ideological, thematic and problematic basis of the work, a literary and art approach was chosen for classification, which allows for a complete reproduction of the system of various types of female images of the almanac. These are women who present in literary texts the type of Beregynya (female protector), Madonna, femme fatale, rebellious woman, dramatic heroine. We see the tradition of these images in many works of classical Ukrainian literature.

The image of a woman-protector in Ukrainian literature is a traditional archetype. Mostly, these are women who appear in the role of a loving wife and mother, defend the established laws of relations between a man and a woman, and recognize the patriarchal type of consciousness. The characteristic features of the Madonna woman are purity and moral perfection (innocence, sinlessness), the ability to care for others, willingness to sacrifice oneself for the common good, selflessness, humility, and patience. Women-dramatic heroines often sacrifice themselves voluntarily (for the sake of love, children, ideas), that is why their fate ends tragically. A rebellious woman is capable of self-sacrifice, therefore her fate is also often tragic. Such a woman strives for development, has a fairly broad worldview, a high level of consciousness. The image of a femme fatale is notable for its recognizability and symbolism of the figure. These are individuals with an attractive appearance having a certain magnetism, a special charm, are unpredictable, act independently, go beyond traditional ideas about the image of a mother, wife, lover.

Thus, the works from the almanac encourage an extension of the figurative field of Ukrainian literature, an evolution of ideas about women – from the traditional Beregynya (female protector) to an active figure and creator of her own destiny.

Key words: almanac «Pershyi Vinok» («The First Wreath»), typology, female Beregynya (female protector), female Madonna, female dramatic heroine, female rebel, femme fatale, evolution, tradition.

Постановка проблеми. Альманах Наталії Кобринської та Олени Пчілки «Перший вінок» 1887 року – не просто нове і незвичне явище в історії української літератури. Це видання прикметне тим, що об'єднало навколо важливих проблем жіночого буття в Україні авторок з розрізненої географічно і політично української інтелігенції, активізувало їхні зусилля до розвою громадської, культурно-освітньої, літературної діяльності і стало яскравим артефактом української феміністичної ідеї. В альманасі презентовано сорок дев'ять текстів, серед яких наукові статті соціально-культурного, етнографічного, фольклорного змісту, художні твори та один некролог. До створення збірника були залучені лише жінки-авторки. Як зауважує О. Єременко, «це були кращі представниці творчої та громадськи активної інтелігенції» [2, с. 359]. Серед них як відомі широкому колу читачів письменниці: Леся Українка, Олена Пчілка, Наталія Кобринська, Людмила Старицька, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Климентина Попович, Анна Павлик, Уляна Кравченко, так і ті авторки, які більше знайомі літературознавцям: Ольга Бажанська (Озаркевич), Олена Грицай, Катерина Довбенчук, Ольга Левицька, Сидора Навроцька, Софія Окуневська-Морачевська, Міхаліна Рошкевич, Ольга Франко. Проза та лірика в альманасі «Перший вінок» відкриває перед читачем широку галерею жіночих образів. Вона настільки різноманітна, що зумовлює потребу в дослідженні їх типології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найпершими, хто оцінив досягнення альманаху, були Іван Франко та Михайло Павлик. Франко опікувався не лише редагуванням та видавництвом збірника, він анонсував, рекламував і розповсю-

джував його, а також подав у журналі «Ruch» першу статтю-рецензію на збірник польською мовою. У «Літературно-науковому віснику» за 1901 рік він зазначив наступне: «І хоча може не всі авторки, що зложили ся своїми працями на ту книжку, оправдали надії, які можна було поклати на них, то про те для історика нашої культури і нашого національного відродження ся книжка завсігди буде дорогоцінною пам'яткою» [9, с. 61]. С. Павличко розглянула твори з альманаху «Перший вінок» щодо їхнього феміністичного спрямування та художньої вартості [4, с. 123]. О. Єременко дослідила взаємозумовленість синкретизму індивідуально-стильових особливостей творчості авторок та ідейно-тематичної єдності збірника, наголошуючи на мотиваційно-визначальній характерологічній рисі та функціональній особливості ідіостилістичних складових творів, репрезентованих в альманасі «Перший вінок» [2]. М. Павлюх розкрила проблеми громадянської та політичної активності українських жінок другої половини XIX століття, проаналізувавши жіночі альманахи Н. Кобринської, в тому числі й «Перший вінок», зокрема їхню публіцистичну частину [5]. У січні 2025 року за підтримки ГО «Дівчата» вийшла друком збірка есе про авторок альманаху «Ті, що творили «Перший вінок»» [8]. Актуальність цієї статті зумовлена потребою визначення, переосмислення еволюції жіночих образів в українській жіночій ліриці й прозі кінця XIX століття та зміною традиційних архетипів, з'ясування соціальної актуальності художніх образів і впливу їх на розвиток національної ідентичності, на зміну культурного і літературного контексту, зокрема, на формування нових типажів в українській літературі.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити типологію жіночих образів прозових і ліричних творів альманаху «Перший вінок».

Виклад основного матеріалу. Традиції української літератури презентують «полівалентність трактування жіночих образів» [12, с. 250]. Як зазначає Н. Осіпенко, для української літератури другої половини XIX століття характерними були образи «жінки-матері, жінки-берегині родинного вогнища, жінки, яка є носієм моральних чеснот, жінки-патріотки рідної землі, жінки-вдови, кріпачки, селянки, інтелігентки, представниці певної професії тощо» [3, с. 255]. Скористаємося системою, запропонованою І. Юрескул, і звернемося до аспектів внутрішнього та зовнішнього характеру життєдіяльності жінки, які визначають тип її образу: 1) суспільний і сімейний статус; 2) соціально-професійна роль; 3) морально-психологічні характеристики (темперамент, цінності, переконання); 4) маскулінний і фемінний тип особистості [12, с. 250].

Відповідно до ідейно-тематичної та проблемної основи твору типи жіночих образів можна визначати на основі літературно-мистецького, психологічного, соціокультурного, астрологічного, екзистенціального підходів. Для даного дослідження обрано літературно-мистецький підхід, оскільки, на нашу думку, він дає можливість повного відтворення системи різних типів жіночих образів альманаху. Цей підхід подає систему жіночих типів, які відіграють у художніх текстах роль берегині, Мадонни, фатальної жінки, бунтарки, драматичної героїні. Традицію цих образів можна помітити в багатьох творах класичної української літератури. Для їхнього розвитку в жіночій прозі другої половини XIX століття маємо благодатний ґрунт.

Образ жінки-берегині в українській літературі – традиційний архетип. У його основі закладено символи материнства, родинного тепла, моральної чистоти. Така жінка завжди є охоронницею сімейного щастя, втіленням мудрості та гармонії. Здебільшого це жінки, які постають у ролі люблячої дружини й матері, відстоюють усталені закони взаємин між чоловіком та жінкою, визнають патріархальний тип свідомості, підтримують лад у сім'ї, виховують дітей, зберігають і передають традиції в межах свого роду. Це чесні, вірні, добрі, часто смиренні перед долею жінки, здатні на високі почуття милосердя, прощення, любові. Заради сім'ї вони готові поступитися особистим щастям, самовіддано борючись із будь-якими загрозами, які постають перед родиною.

Символи, які супроводжують цей образ: дім, земля, родинне вогнище можна побачити у ліричному творі Лесі Українки «На зеленому

горбочку...». Образ чепурної хатки, яка виглядає сонечко, мов рідну матір, суголосний з образом дівчини, яка виходить виглядати свою матір у садочок «*І до білої хатинки, / Немов мати до дитинки вийшло сонце, засвітило / І хатинку звеселило*» [6, с. 177]. Попри невеликий розмір вірша, всього дві строфи, маємо цілком об'ємні образи-символи, які втілюють основні риси архетипу берегині.

Традиційною у парадигмі трактування літературознавцями цього типу жіночих образів є головна героїня оповідання Наталії Кобринської «Пані Шумінська». Це не просто переосмислення певної сімейної історії, не глянцеви портрет родини, за яким криються сімейні таємниці, це – скерована відповідною системою соціокультурних поглядів система цінностей, яку свято прагне оберігати головна героїня – старша жінка, берегиня осиротілого сімейного гнізда. Попри те, що на неї діють різноманітні чинники: походження з духовенства, суспільні та економічні обставини, вона – передусім мати, яка хоче щастя для своїх дітей, господиня, яка вправно веде справи: «*Ніщо не мутило ні в округ неї, ні в ній тихого настрою. Вона знала, де, що і як робить ся в господарстві*» [6, с. 177]. Ця жінка з юних років ідеально вписувалася у систему координат тогочасного патріархального суспільства. Свого майбутнього чоловіка – сина священника, який завершив навчання на тому ж факультеті, що й її батько, вона побачила під час родинного свята. Дівчина не була проти цього шлюбу: «*Всі єї близькі уважали се зовсім доброю партією, єї і єго родичі, і вона також не мала причини інакше дивитись на се діло*» [6, с. 179]. Свідомість Шумінської є прямим відображенням тих соціально-культурних ціннісних орієнтирів, за якими живе міщанське суспільство: освіта для дітей, добробут для сім'ї, мрії про майбутнє: «*Будущина дітей була для неї цілим світом, одною думкою, одним бажанєм. Але тота будущина, о котрій так часто думала, не була для неї нічим таємничим і недосягненим, а противно, вона представляла собі все ясно, як ясні і обдумані були єї плани. Вона хотіла, щоби всі єї сини були попами, а доньки попадяма, та щоби всі добре та в достатках жили*» [6, с. 180]. Саме в цій царині – плануванні майбутнього – з'явився певний дисонанс у взаєминах з дітьми, які дивилися на нього по-різному, оскільки захопилися «духом часу». Ці зміни не були природними для сталого світу Шумінської: «*Щось неясне, величезне і могуче мелькало перед єї очима, шось, що уносило і поривало цілий єї спокій, перед чим гинув старий порядок, якийсь розклад відчужував від неї ті частини, що недавно близько і дружно*

до себе прилягали» [6, с. 185]. Дух часу, наче якийсь страшний демон, руйнував все її життя: «.. в душі пані Шумінської зачали рисувати ся в тисячних зарисах і заламах контури предмету, котрий єї завжди займав. Був то єї дім, єї цілий світ. Не бачила вона більше простору, лиш що з-за єго вікон, не вибігала гадкою поза єго стіни» [6, с. 188]. Фінал оповідання доволі символічний: порівняння материнської опіки з поведінкою квочки, яка переживає за курчат, які вирвалися на волю зі шкаралупок. Сама Шумінська усвідомлює невпинну дію нового часу, розуміє, що мріям приходить кінець та її воля тепер не впливає на вибір тих, кому вона присвятила своє життя. Отже, на нашу думку, образ Шумінської має усі типові ознаки жінки-берегині. Текст сповнений елементами суб'єктивно-психологічного, приватно-жіночого колориту. Символ дому тут суголосний з постаттю Шумінської, він, наче за ґратами, тримає у полоні, не дає їй зрозуміти тих, кого вона любить, відмежовує від плину життя.

У вірші Дніпрові Чайки «Нічною добою» немає образу жінки-берегині, але тут фіксуємо символи, які суголосні з цим типом: хата, вікна, світло місяця, благословенна праця, відчуття щастя й тривоги, тихий сон, як спокій і відчуття захищеності.

Аналогічний підхід до переосмислення образів використано й під час аналізу вірша Лесі Українки «Поле». Його зміст також сповнений образами, які творять парадигму символу жінки-берегині. Поезія закликає дітей, які рвуться на волю з тісних обіймів хати, дочекатися весни. Твір акцентує на закономірностях усталеного плину життя: за зимою обов'язково прийде весна, потрібно лише дослухатися до законів природи. Ніщо не зруйнує ці усталені правила.

Два сонети Уляни Кравченко, об'єднані в диптих «Не рвись в будуще!» теж цікаві з точки зору відтворення уявної жінки-порадниці, яка прагне зупинити зростання юної дівчини. Вона лякає страшними картинами згасання, відмирання, дорослішання, занурення у серйозні стосунки. Так, дитяча пора дуже чарівна, але закони, які рухають життя, ще ніхто не відмінив. Яка б не була ностальгія за юним віком, дорослішати доведеться усім.

В оповіданні Сидори Навроцької «Попався в сіль» бачимо кілька жіночих образів, однак усі вони легко вписуються у систему координат образу жінки-берегині. Герміна, донька неможливого панотця, хоч не отримала пристойної освіти, але була хитра, усвідомлювала своє соціальне становище і намагалася діяти так, щоб вийти заміж як не за багатого, то хоч за красивого хлопця. Саме тому вона обирає Степана.

Інша дівчина – Наталка, хоч, на думку Степанового товариша Леська, «не тільки що гарна, але ще якась не така, як усі» [6, с. 420], є різновидом берегині, оскільки самовіддано відстоює жіноче право на вільне висловлювання думки, на свідомий вибір партнера. Якщо Герміна захоплювалася танцями, не любила читати, не цікавилася суспільними проблемами, то Наталка часто дискутувала з чоловіками, прагнула будь-що здолати суперника. Герміна вміла бути чемною, Наталка ж, хоч і користувалася популярністю чоловіків, заміж не збиралася. Вона дуже чітко усвідомлювала рівень тих кавалерів, які її оточували. Ось і на Степана вона дивилася, як на людину цікаву, гарячу, але дуже наївну, таку, яка заплуталася у далеких від правди життя фантазіях. Наталка дуже цілісна натура. Вона не вибаचाє зради чи то людей, чи то ідеалів. Відносимо образ Наталії до типу берегині ще тому, що вона не бореться за своє щастя. Жертвовно приймає виклик долі, відпускає своє кохання в чужі руки. Цим вона схожа до Герміни, яка безмовно йде за вказівкою матері по наперед продуманій дорозі. Навіть під час розмови зі Степаном про їхні заручини, вона зізнається, що це не її рішення, а вона просто думає так, як мати.

Образ Мадонни в літературі виступає своєрідним втіленням ідеалу жіночої краси, морально-етичних чеснот, материнства, наставництва тощо. В його основі лежить християнська традиція увіковічення в мистецтві непорочного образу Матері Божої. Характерними рисами цього типу жіночих образів є чистота і моральна досконалість (невинність, безгрішність), здатність піклуватися про інших, готовність жертвувати собою заради загального добра, безкорисливість, смиренність, терпіння. Така жінка часто є духовним натхненником для несвідомої маси людей, вона спонукає до морального перетворення особистості, її любов може очищати, лікувати стражденну душу, вести до просвітлення.

Такий тип жіночого образу бачимо у поемі Олени Пчілки «Дебора», яку вона присвятила Лесі Українці. На ідею відтворення подібної постаті її надихнуло наслідування біблійних текстів у творчості Т. Шевченка, переклад П. Кулішем легенди про Іова. Письменниця, міркуючи про образ Дебори, зауважувала: «Чи ся постать дійсно була, чи вона зовсім легендарна і єсть фольклорним матеріалом, належить до тих бродячих легенд взагалі східних народів, – в данім разі се не має ваги; мені вона сподобалась – ця жіноча постать, така особлива, мене вона вражає своєю красою» [7, с. 104]. Зафіксуємо риси, притаманні цьому

жіночому типові. Дебора – благовісниця. До її промов дослухалися люди, слава про неї ширилася далеко за межі краю. Палкі звернення Дебори до рідного народу підняли його на війну проти поневолювачів: *«Встають похилії розбиті / На голос дивної жони / Вже корогви святі розвиті / Устав Ізраїль до війни»* [6, с. 104]. Завдяки силі єднального слова, народ Ізраїлю перемагає ворога і просить Дебору залишитися з ними у місті, жити, як належить тій, хто гідний царського вінця. Однак жінка категорична у виборі долі та чітко усвідомлює свою місію *«Царський вінець не подобає / Носить Дебориній главі! / Ось вітка пальмова вінчає / Мене, той знак простий любові! ...»* [6, с. 105], *«Най же сія вінцем злоти-стим / Народу слава моего, – / Я ж у діброві серцем чистим / Молитись буду за його»* [6, с. 106].

Ще один аспект цього типу жіночих образів розкритий у вірші Климентії Попович «Де Бог мій?». Лірична героїня надто чутлива до людського горя, її молитви спрямовані до Бога, образ якого акумулював такі поняття як воля, надія, добро, світла людська мрія. Про них вона співає, на них уповає у молитві. До цих морально-духовних ідеалів прагне її душа, вона ставить їх за орієнтир для розвитку суспільства. Героїня зазначає, що ці ідеали близько, дорога до цього Бога пролягає через братню любов і взаємопідтримку.

Драматична героїня – це тип жіночого образу в літературі, якому властиві переживання складних внутрішніх конфліктів, страждань і боротьби. Часто такі жінки є жертвами жорстоких обставин, соціальної несправедливості, морального вибору, культурних традицій, звичаїв тощо. Подекуди така жінка страждає від необхідності здійснити екзистенційний вибір. Життя ламає її фізично чи духовно, не зважаючи на те, що сама героїня може мати сильний і вольовий характер, або ж навпаки, може виступати як бездіяльна та беззахисна особа, яка віддає себе на поталу нещасливій долі. Цей тип жінок часто приносить себе в жертву добровільно (заради любові, дітей, ідеї), саме тому, здебільшого, їхня доля завершується трагічно. Що властиво, такий тип героїнь не просто страждає через соціальні норми, пережитки культурних уявлень, родинний тиск чи несправедливість суспільства, вони також стають центром конфлікту з суспільством і родиною.

Подібний тип представлено в оповіданні Ольги Левіцької «На чужині». Головна героїня – красива дівчина Роза, яку з Моравії привіз до себе у село Іван. Закохана дівчина не усвідомлювала чітко, яким буде їхній шлюб, які страждання їй доведеться пережити через свій вибір.

«Вона лиш його бачила, він був єї цілим світом, і з ним хотьби на пусті і безлюдні острови!» [6, с. 107]. З усією силою ширих надій побудувати сімейне гніздечко, створити умови для господарювання кинулась Роза до праці. Однак чоловік не цінував того, а з часом його почуття охолонули, він більше шукав розваги в полюванні, гулянні й у зрадах. Згодом почав піднімати на дружину руку: *«Кілько ж то разів він тою вишнівкою нагороджував за труди, старунки та щире любов! Він гадав, що вона стала у него як запродана, неплатна наймичка, а сам він можучим, грізним паном»* [6, с. 108–109]. Роза була переконана, що рідні прокляли її, тому й не наважувалася повернутися до свого дому: *«Ні, треба дальше двигати ярмо недолі, і мабуть не відшукати цілющого зілля і не бачити й до смерти хоч би крихітку прозорого неба!»* [6, с. 110]. Доля жінки має трагічний фінал: *«Стала сама на світі, як стеблина серед безмежного моря. Підтоптана працею а ще більше горем, а ту ще страшний біль розятреної рани не давав їй запрацювати хоть на кусник хліба; обезсилена знайшла собі одно пристановище – гріб»* [6, с. 111]. Як бачимо, Розі притаманні більшість рис драматичної героїні: вона жертва обставин, свого морального вибору, оскільки добровільно обрала шлях служіння чоловікові, прощала його знущання й зради, не намагалася уникнути злої долі.

Схожий тип жіночого образу створила Климентія Попович у поемі «Звичайна історія». Головна героїня – дівчина Ярина, яку сподобав Василь: *«Сподобались Василеві чорні брові, очі, / Сподобався – та на лихо – стан гнучкий дівочий»* [6, с. 113]. Василя забирають у москалі, а бідна дівчина змушена чекати коханого з війська. За цей час помирає батько, возний з присяжними забирають її хату за борги. Щоб вижити, Ярина йде у найми до пана, намагається підтримати стару Василеву матір. Не так біда була у тяжкій праці, як у тому, що пан поклав своє око на красиву дівчину і звабив сироту. Через сором Ярина втекла з помістя, натомість пан висміював її, говорячи, що не потрібно було втікати і наводити поговор на себе, він же обіцяв, що дасть їй корову, але вона зробила свій вибір. Після того, як повернувся з війська Василь, він дізнався, що сталося з його коханою Яриною. Чоловік приймає кохану разом з дитиною від пана. Та надія на щасливе життя лише замаячила перед ними і згасла: *«Подружились у зітханню, побралися в смутку – / Живуть собі бідуючи в своїм тихім кутку, – / Живуть собі заробляють – чей доля всміхнеться / Ні вже, – рана раз утята повік не замкнеться»* [6, с. 119].

З часом Василь почав ревнувати Ярину до пана, бити її. А пани, дивлячись на колотнечу у цій сім'ї, глузували: *«І ти кажеш, хлопи люде! Ні, моя кохана! / От бач: в день п'є, в ніч жінку б'є до самого рана! / Де ту, прошу, гідність людська? Ах, мені вже забридло / Все товкти: нема душі в них! Хлоп, то тільки бидло!»* [6, с. 120]. Отже, бачимо безвольну жертву обставин, яка піддається фатуму і «пливе по течії». Соціальна несправедливість, жорстокість суспільства, вседозволеність панської верстви призводять до тяжких наслідків. Доля жінки понівечена, все життя вона змушена терпіти знущання від чоловіка і зневагу від людей через зв'язок із паном.

Цей же тип драматичної героїні бачимо в оповіданні Міхаліни Рошкевич «Таку вже Бог долю судив». Померла головна героїня – невістка Бирчакова Марійка Оленюк. З розповіді ровесниці й подружки Марії – Фенни читач дізнається про стражденну долю молодої жінки. Безвихідь, життя з нелюбом, прагнення відстояти своє право на любов і можливість бути з коханим, часті бійки, конфлікти занастали красиву жінку, призвели до трагедії. *«А вона була росла, здорова, а що вродлива дівкою!.. Очі великі, сині, веселі, як у яструба... То як підуть у танець, та аж розступують ся другі, та дивили ся на них, така з них була ладна пара»* [6, с. 164]. Марія була з тих жінок, які не здатні адекватно оцінити реальність. Вона ховалася за наївним уявленням, що якимось зможе відтягнути годину свого нещастя, щось придумає до того часу, коли прийдеться йти до шлюбу, зможе вистояти проти батька і свідків. Однак, збоку така жінка нагадує жертвну овечку, яку приговорили до страти. Усі знають про фінал, вона ж довірливо віддається в руки фатуму. *«Бувало каже, що їй ніколи, від коли свою нещасливу голову завила, не є легко на серці, а все так тяжко-тяжко, як би їй камінь до серця присилив»* [6, с. 174]. Згодом вона занемогла так, що вже й не підводилася, все чекала своєї смерті, жаліючи свого молодого життя: *«Видиш, яку мені Бог долю судив, – але дякувати Богу і за то»* [6, с. 175]. Як бачимо, навіть не зважаючи на супротив, героїня підкорилась злій долі, стала жертвою суспільних обставин.

Схожий тип драматичної героїні – жертви обставин бачимо у невеличкому ліричному творі Лесі Українки «Любка». *«Чорноброва, розумная, гарна, та нетерпелива»* [6, с. 176] дівчина, спрагла до навчання, саморозвитку, пізнання світу постає жертвою злої долі. Її коханого забирають до війська, а вона страждає в очікуванні. Неспокійна вдача руйнує, призводить до хвороби, яка відби-

рає життя: *«Любка дожидала, потім захоріла – / Розважила любку ранняя могила»* [6, с. 176].

Жінку – жертву соціальних обставин зустрічаємо у творі Дніпрової Чайки «Безпашна». Це дівчина, яка проживає у забезпеченій сім'ї, але не здатна на вільний вибір і на відповідальну позицію: *«Ти-ж мовчиш, бо з малечку бездільна, / Не здолаєш хліба заробить; / Ти мовчиш, бо серденько безвільне / Не посміє клітки розломить!»* [6, с. 366].

Інший різновид цього типу жіночих образів подає нам Ганна Барвінок в оповіданні «Жіноче бідунство». Безпросвітна бідність, недоля, тяжке заміжжя, смерть матері, дітей, безгосподарність чоловіка, його п'янство і смерть, наймитовання, друге заміжжя, тяжка хвороба, смерть другого чоловіка, байдужість дорослого сина – целишемаркери тої складної долі, яка дісталася одній жінці. Але всі ці риси об'єднує тип драматичної героїні.

Міхаліна Рошкевич в оповіданні «Теща» також змальовує жінку, доля якої зруйнована безпросвітною бідністю, соціальною несправедливістю, байдужістю рідних людей, традиціями, які склалися у суспільстві того часу. Зять обманом відбирає у неї хату і майно. Менші її діти повмирили, звільнивши зятя від виплати відсотків за господарство. Він часто бив тещу, знущався з неї. Не могла вона знайти правди ні в війта, ні в суді, оскільки дарування землі зятеві здійснила добровільно. Отже, цей образ теж віднесемо до типу жінки- драматичної героїні.

Основні риси жінки-бунтарки: здатність не підкорятися зовнішнім обставинам, традиційним уявленням про жінку, наявність сил і пошук засобів до боротьби за власну незалежність, самостійність, звільнення з кріпацтва, соціальної нерівності, подолання несправедливості тощо. Героїня цього типу здатна до самопожертви, тому її доля часто трагічна. Така жінка прагне розвитку, вона має доволі широкий світогляд, високий рівень свідомості. Вже у першому вірші Олени Пчілки «Перший вінок» лірична героїня виступає у ролі бунтарки, жінки, яка готова руйнувати шаблони, готова протистояти силі традиції, що склались у мистецтві. Звертаючись до видатних діячів-літераторів, героїня стверджує: *«Ваш суд не має осягати / Спробунки нашої отсі»* [6, с. 4]. Вона закликає єднатися навколо однієї ідеї усіх сестер, які довго тримали вогонь своєї творчості у стані маленьких іскринок. Тільки так, «фіялочка», захована у садку, може відкрити свій дух іншим. Лірична героїня сама готова працювати жертвовно на користь рідного краю і закликає своїх сестер діяти так само: *«І на користь рідному краю / Жіноче серце віддамо!»* [6, с. 4].

Суголосний з нею тип ліричної героїні з вірша Уляни Кравченко «Я не жалюсь». Тут теж фіксуємо образ бунтарки, здатної осягнути рівень соціальної несправедливості, який визначає долі багатьох жінок її краю: «*Блукаючи по світі, спотикаю / Мій люд нещасний, без кута, без сну, / Голодний, в сіль опутаний міцну, / В роботі поневольній, в темі без краю.*» [6, с. 24]. Лірична героїня не просто протестує, вона через власне серце пропускає болі усіх страждених людей: «*Лиш в серці моїм забурхає кров / Протестом против кривд усіх в досаді*» [6, с. 24]. Жінка сприймає випробування як стимул до активнішої діяльності, терпіння і біль гартують її волю, вона ще ширше розпростерла свої духовні крила і обіймає ними усіх страждених, вона сама йде вперед і мотивує інших вірити у перемогу добра і правди: «... *На те терплю я, щоб сю чернь любила / За ню боролась в бідності живучу / Їй голосила світlich мислей лет / В єї побіду вірила блискучу*» [6, с. 24]. Відомо, що й сама авторка була такою особистістю, яка вибрала жертвність і самопосвяту для рідного народу за основу свого творчого життя і громадської діяльності [11]. Тому так органічно вона творила тип нової жінки-бунтарки.

Такою ж бунтаркою виступає героїня оповідання Ганни Барвінок «Перемогла» – Харитина: одначка, бідна селянка, але запальна і наполеглива дівчина, здатна відстоювати свою позицію всупереч усім традиційним уявленням про можливість жінки її стану, на противагу рідним, батькам односельцям. Коли її силують вийти заміж за багатого вдівця, вона не піддається й твердо заявляє: «*Ні! Ой ні! Є сила й на великі достатки*» [6, с. 25]. Дівчина кохає і вірить у щасливе майбутнє: «*Ну з пучок та з ручок і житимемо. Дарма, що москаль, а я охмалась їти за нього*» [6, с. 25]. Героїня наскільки свідомо, сильна і впевнена у своєму виборі, що здатна сама себе витягти із болота відчаю: «*Треба собі ялось раду дати. Треба мені зорнути з моїх думок, як із морської безодні!*» [6, с. 29–30]. Такому типові жіночого образу притаманні найкращі риси жінки-трудівниці, працюючої, чесною, щирою, яка живе за законами людської моралі. Як би тяжко не було, вона знаходить сили підтримати тих, кому ще важче. Можна сказати, що своє жіноче щастя вона виборола у протистоянні з системою поглядів, які панували у той час.

Новела з народного життя Олесі Бажанської «Кіндрат» теж дає нам чудовий зразок такого типу жіночого образу як бунтарка. Ізлія Шанада – красива донька угорського заможного селянина Сабарії. До їхнього обійстя приквартирований

солдат Кіндрат. Дівчина відразу сподобалася молодому чоловікові: «*Тоненька, дрібненька, мила мов ясочка, весела мов пташечка, білолиця, ясноволоса, кароока, словом така, яку лиш Кіндрат собі коли небудь в своїй мрії виснити міг*» [6, с. 121]. Вона теж закохалася в гарного юнака. Попри заборони, соціальну нерівність, Ізлія готова порушити традиції, вийти за рамки уявлень, боротися за своє право бути з коханим.

У вірші Дніпрової Чайки «Сестрицям-українкам» також бачимо образ бунтарки. Лірична героїня тривожиться долею України, думає, як прислужитись своїй Батьківщині. Вона розуміє, що без єднання з однодумцями не зможе реалізувати своїх задумів: «*Зйєднаймось, сестри! Рідну Неньку / Тоді й ми по-ночі знайдем, / І витчем хусточку новеньку, / І сльози Матері утрем*» [6, с. 197].

Схожий тип представлений у поезії Уляни Кравченко «На новий шлях». Лірична героїня обирає шлях жертвний, але сповнений благородної праці для загального добра. Силу й жар своєї душі, глибину любові до людей вона закликає віддати для втілення ідеалів. Віра в правду, бажання безкорисливої праці, відмова від слави і здатність пробачати тим, хто не усвідомлює значення цього вибору, допоможуть розвинути систему нових цінностей суспільства. Головне, щоб вистачило сил: «*Сли маєш тільки сил, то йди на новий шлях!*» [6, с. 208].

Низку цікавих жіночих образів подає повість Олени Пчілки «Товаришки». Більшість із них ми відносимо до типу жінки-бунтарки. Головні героїні Раїса Брагова і Люба Калиновська їдуть здобувати медичну освіту в Цюріх. Для свідомості середньостатистичної мешканки містечка з Центральної України це вже був своєрідний виклик. Прагнення до знань, вільне спілкування з одногрупниками і співвітчизниками, дискусії на різні теми, читання передової преси – ось основні чинники, які впливають на професійне становлення дівчат. Раїса Брагова з тих жінок, які завжди «візьмуть своє»: вона виходить заміж за професора Штокмана, переїздить до Петербурга, відкриває приватну медичну практику. Жінка не з тих, хто буде служити народові. Вона вважає це даремною витратою сил і часу. Натомість Люба Калиновська спеціально хоче ще більше здобути не теоретичних, а практичних умінь, щоб допомогти жінкам. Саме тому вона проходить додаткові акушерські курси, а повернувшись до рідного краю, рятує життя простих селян. Героїня чітко усвідомлює свою місію: бути справжньою громадянкою, підтримувати розвиток української куль-

тури, працювати для українського народу. Таким чином, в цьому образі бачимо поєднання інтимних переживань та громадянських переконань, що слугує для розв'язання морально-етичних проблем, які є для Люби визначальними.

До символічних образів жінки-бунтарки відносимо й ліричну героїню поезії Людмили Старицької «Панахида». Тут фіксуємо відголоски образу жінки-берегині, яка втратила опору – Україна, яка втратила свого сина Шевченка, співає йому *«вічну пам'ять»* [6, с. 360]. Та жінка-бунтарка закликає людей єднатися навколо ідей, проголошених Шевченком: *«Позабудьмо-ж всякі сварки й чвари, / Бо зіходить нам життя нове, – / І возлюбим, братіє, друг друга / Щирим серцем, як самих себе!»* [6, с. 361].

Палітру образів жінок-бунтарок доповнює образ ліричної героїні триптиху Уляни Кравченко «Думки». Вона готова пройти будь-які випробування, щоб бути корисною для свого народу: *«Док жар в душі і руки є робучі, – / Діло знайду»* [6, с. 374]. Готовність до жертвовної боротьби за світле майбутнє переконливо звучить у її самонастанові: *«Стань в першому ряді, там де рішаєсь / Душ світлих бій, / Там, де ідей побіда довершаєсь, / Безстрашно стій»* [6, с. 375].

Образ фатальної жінки прикметний впізнаваністю і символічністю рис. Здебільшого, це особи з привабливою зовнішністю, які володіють певним магнетизмом, особливим шармом. Фатальна жінка часто маніпулює чоловіками, вона хитра, мислить стратегічно і ретельно планує свої дії. Її кохання чи взаємини з чоловіками призводять або до його руйнації як особистості, або ж до фізичної смерті. Вона непередбачувана, діє самостійно, виходить за межі традиційних уявлень про образ матері, дружини, коханої. Часто такий образ символізує відхід від традиційних норм моралі і бунт проти патріархальної системи суспільства. До образів фатальної жінки ми віднесли б образ Русалки з однойменної поеми Лесі Українки. В його основі фіксуємо як глибокі літературні традиції: прослідковуємо наслідування романтичних поем Т. Шевченка «Причинна», «Утоплена», «Русалка», оперети М. Старицького «Утоплена, або Русалчина ніч», поезії Я.Щоголева «Лоскотарки», перекладів поезій Й.-В. Гете Г. Квіткою-Основ'яненком «Рибалка», Є. Гребінкою «Богдан» та І. Франком «Керманіч» [1], так і новий підхід у побу-

дові образів романтичного типу, відтак образ Русалки попри зазначені вище традиції цілком оригінальний. Перед читачем постає гарна, надто емоційна сільська дівчина, яка після зради коханого скоює самогубство і попри те, що стає міфічною істотою підводного світу, продовжує діяти як реальна людина: вона переживає образу, терпить біль від споглядання щасливого життя свого колишнього коханого з його сім'єю. Той екзистенційний стан, в якому перебуває героїня, розкриває проблеми її морального досвіду. Дівчина спричиняє не лише власну загибель, вона мстить за своє понівечене щастя: *«Побрався ти, козаченьку, / Та на своє лихо! / Не завжди там буде щастє / де твоя хатина – / Зостануться сиротами / Жінка і дитина»* [6, с. 64–65]. Козак почав уночі ходити до тієї хатини, де жила його колишня кохана, до місця, де вона втопилася. Саме там відбулася їхня доленосна зустріч. Русалка, чешучи свою косу, співала пісню, заманювала чоловіка у підводний світ. У цей час вийшла юрба русалок з води і залоскотала козака. А Русалка побивалася над мертвим тілом свого коханого, примовляючи: *«Він німий лежить, холодний, / З моєї причини. / Ой забула б я, мій милий, / І горе і зраду, / Лиш устав би ти у мене / Дав мені пораду! / Нещаслива годинонько, / Що ж я наробила? / Ой, на що ж я свою долю / Та й занастила!»* [6, с. 67–68]. Як бачимо, в образі Русалки поєднано достатньо рис, які визначають тип фатальної жінки: краса, магнетична привабливість, стратегічний план помсти, згубність для чоловіка.

Висновки. Альманах «Перший вінок» Наталії Кобринської та Олени Пчілки є унікальним явищем в українській літературі кінця XIX століття, адже вперше об'єднав творчість українських жінок-письменниць і порушив питання складної жіночої долі. Аналіз представлених у збірнику ліричних та прозових художніх текстів засвідчує розмаїття типажів, що відображають як традиційні уявлення про жінку, так і ті, які навіяні феміністичними ідеями. В альманасі простежуються такі ключові типи жіночих образів: жінка-берегиня, Мадонна, драматична героїня, жінка-бунтарка, фатальна жінка. Таким чином, збірник спонукає до розширення образного поля української літератури, до еволюції уявлень про жінку – від традиційної берегині до активної діячки та творця власної долі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрова М.О. Поема Лесі Українки «Русалка» і традиції українського романтизму. *Літературознавчі студії*. 2017. Вип. 1 (1) С. 32–44.
2. Єременко О.В. Синкретичність індивідуально-стильової реалізації жіночого нарративу в альманасі «Перший вінок». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Філологія*. 2012. 66 (1021). С. 359–364.
3. Осіпенко Н. Образ жінки-рукодільниці в українській літературі ХІХ століття(за творами І.Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля»). *Мова. Література. Фольклор*. 2021. №1. С. 253–258.
4. Павличко С. Фемінізм. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 322 с.
5. Павлюх М.В. Політичний образ жінки-громадянки в альманахах Наталії Кобринської. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Серія Політичні науки*. 2022. №7. С. 19–23.
6. Перший вінок: жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської та Олени Пчілки. Львів : друкарня товариства імені Т.Г. Шевченка, 1887. 464 с.
7. Пчілка Олена. Доповідь до 40-річчя видання альманаху «Перший вінок». *Слово і час*. 2024. № 3 (375). С. 95–108.
8. Ті, що творили «Перший вінок»: збірка есеїв. Київ: Creative Women Publishing, 2024. 232 с.
9. Франко І. З останніх десятиліть ХХ в. *Літературно-науковий вістник*. 1901. Т.15. Кн.VIII, С.48–67.
10. Франко І. Руський жіночий альманах. *Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти т.* Київ : Наукова думка, 2008. Т.53. С. 190–192.
11. Шабля Ю. Уляна Кравченко – українська Примавера, поетеса, педагогиня, матір українського фемінізму. URL: <https://polvisti.com.ua/novyny/ideyi-ta-vnutrishnye-svitlo-ulyany-kravchenko-dosi-osvichuyut-shlyah-ukrayinskyum-zhinkam/> (дата звернення: 01.03.2025).
12. Юрескул І. Типологія жіночих образів в українській жіночій прозі кінця ХХ століття. *Наука, освіта, молодь*. 2016. С. 250–251.